

Snježana Kordić

Autizam hrvatske filologije

(odgovor I. Pranjkoviću)

254

U diskusiji o nazivu jezika koju sam pokrenula u 57. godištu *Republike* i koja se nastavila u *Književnoj republici* odgovorila sam šestorici dosadašnjih diskutanata.¹ U broju 1–2 drugog godišta *Književne republike* (str. 183–191) uključio se u raspravu i Ivo Pranjković, kojemu sada odgovaram. Njegov tekst je napisan prije nego što je izišao moj VI. prilog (»Mitovi jezičnih ideologa«), gdje je već odgovoreno na razna pitanja koja postavlja Pranjković. Da ne bih ponavljala ono što sam tamo već napisala, upućujem Pranjkovića na taj rad kao odgovor i njemu, a ovaj moj najnoviji tekst treba razumjeti tek kao dodatak prethodnom.

Za Pranjkovićev tekst karakteristično je da ne nudi dokaze, nego samo impresije. Njegov autor si prisvaja znanstvenost, a ne primjenjuje ni osnovne metode znanstvenog pisanja: ne koristi i ne navodi literaturu, ne citira nikoga, piše po sjećanju. Ne citira ni rečenice o kojima diskutira, ponavlja pitanja na koja sam već dala odgovore, a on se ponaša kao da ih nema i kao da nije čitao prethodne priloge diskusiji. Svojom površnošću tekst je na razini priloga za novine.

U prethodnim člancima pokazala sam kako primjena svih lingvističkih i sociolingvističkih kriterija — međusobne razumljivosti, tipološke sličnosti itd. — dokazuje da Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci govore istim standardnim jezikom. Pranjković sada pokušava naći čarobnu formulu za situaciju u kojoj lingvistički kriteriji pokazuju jedno, a nacionalistička ideologija želi drugo. Ta čarobna formula glasi: Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci govore istim jezikom na genetskoj i tipološkoj razini, a različitim jezicima na standardološkoj razini

1 Svoje odgovore, na koje ću povremeno upućivati, označavam rimskim brojevima: I. *Republika* 1–2, 2001, str. 236–243, II. *Republika* 9–10, 2001, str. 193–201, III. *Republika* 3–4, 2002, str. 237–253, IV. *Književna republika* 1–2, 2003, str. 150–178, V. *Književna republika* 7–8, 2003, str. 176–202 i VI. *Književna republika* 11–12, 2003, str. 176–200.

(184). Oni, znači, istovremeno govore i isti jezik i različite jezike. Tajna spomenute formule, preuzete nekritički od D. Brozovića, sastoji se u tome da kod standardnog jezika treba zanemariti tipološku razinu. Takva tvrdnja može proći jedino kod nekoga tko ne zna što je tipološka razina. Kad se, međutim, zna da tipološku razinu čine glasovi, riječi, rečenice i sve ostalo od čega se jezik sastoji, onda je jasno da zanemariti tipološku razinu znači zanemariti ni manje ni više nego čitav jezik. Također je jasno da nijedan standardni jezik ne može postojati bez glasova, riječi, rečenica itd., i da je stoga tipološka razina sam sadržaj standardnog jezika. Zato je Pranjkovićevo priznanje da se radi o jednom te istom jeziku na tipološkoj razini ujedno i priznanje da se radi o jednom te istom standardnom jeziku.²

Ni kod drugih standardnih jezika, npr. engleskog, njemačkog ili francuskog, tipološka razina nije odvojena od standardnog jezika, i ne postoje dva imena za engleski jezik, jedno ime koje bi označavalo tipološki engleski, a drugo standardni engleski. Takva dva imena ne postoje ni za njemački, francuski ni za druge jezike, a jasno je i zašto: zato što se iz standardnog jezika ne može izostaviti jezik (v. o tome i III, 251–252).³ Pa kad se Pranjković naspram svih drugih lingvista u svijetu ipak odlučuje za takav presedan, zanimljivo je pogledati što u njegovom standardnom jeziku ostaje kad se iz njega izostavi jezik. Ostaju »izvanjske intervencije«, one čine, prema Pranjkoviću, standardni jezik: »standardni jezik uvijek pretpostavlja izvanjsku intervenciju u jezik«, »standardizacija [...] se baš sastoji u tim vanjskim intervencijama«, »u našem slučaju [...] postoje, bar u ovom trenutku, tri različite izvanjske intervencije: hrvatska, srpska i bošnjačka, a rezultat su tih intervencija hrvatski, srpski i bosanski (bošnjački) standardni jezik (povremeno se govori, a u perspektivi će se vjerojatno još češće govoriti i o posebnoj crnogorskoj standardološkoj intervenciji)« (184). Znači, što S. Babić više dolazi sa svojim izvanjskim intervencijama, to jezik postaje standardniji. Međutim, istina je suprotno: u Hrvatskoj postoji jezični standard već preko 100 godina, a izvanjske intervencije zadnjih desetak godina ga poremećuju i tako čine sve da smanje standardiziranost jezika u Hrvatskoj. To bi trebalo biti poznato i Pranjkoviću jer je do prije nekoliko godina i sam iznosio razloge protiv tih intervencija (usp. Pranjković 1997, 5–6, 85–86, 141–153).

A sada proizvoljne cenzorske intervencije pojedinaca usmjerene protiv postojećeg standarda poistovjećuje s dogovorom koji dovodi do standardizacije. Zaboravlja da je dogovor koji je napravio standardizaciju već obavljen prije 150

2 Što se tiče genetske razine, ona označava da na standardnom jeziku govorimo štokavski, a ne čakavski ili kajkavski. Budući da je sadržaj standardnog jezika štokavski, jasno je da ni genetsku razinu nije moguće zanemariti kod standardnog jezika jer bi to opet značilo zanemariti njegov sadržaj.

3 Koliko je jezik neizostavna suština standardnog jezika vidi se i po tome što izraz jezik neutralno već znači standardni jezik i onda kad se riječ standardni ispred njega ne navodi (Alexander 2000, 2–3, v. i III, 251; IV, 176). Tako npr. engleski jezik neutralno znači standardni engleski jezik, a isto vrijedi i za druge jezike.

godina u Zagrebu, gdje su ondašnji filolozi odlučili da jezičnu razjedinjenost triju regija — kajkavske, čakavske i štokavske — prevladaju tako da odaberu štokavski za nadregionalni jezik. Kad je kajkavska i čakavska sredina počela koristiti i štokavski kao nadregionalni jezik, on je time postao standardnim jezikom. Sve to je dobro poznato u hrvatskoj filologiji, npr. Barac (iz Samardžija 1997, 147) piše da je jezik standardiziran onda kada je Zagreb s kajkavskog prešao na štokavski (Barac ujedno obrazlaže da se Zagreb odrekao kajkavštine jer ona nije imala šansu da privuče teritorij koji se htio privući, te da su čakavci to još prije uvidjeli za čakavski). To je bila standardizacija jezika, a odluka da se štokavski uzme za nadregionalni jezik bila je *vanjska intervencija* koja je dovela do jezičnog standarda. Vidi se, dakle, da je vanjska intervencija u korist standardizacije nešto sasvim drugo od onoga što se danas pokušava učiniti već postojećem standardnom jeziku. Vidi se i da je vanjskoj intervenciji u korist standardizacije cilj smanjiti poteškoće u sporazumijevanju među regijama, dok današnje aktivnosti imaju za cilj napraviti poteškoće u razumijevanju i tamo gdje ih nije bilo. One su stoga u suprotnosti s podatkom da se za standardizacijom poseže kako bi se poboljšala međusobna razumljivost (Aitchison ³2001, 260).

Čak i neki predstavnici nacionalističkog pristupa jeziku priznaju da je jezik standardiziran prije stotinjak godina i da današnje intervencije samo nastoje destabilizirati postojeći standard. Tako npr. Katičić (2004, 14) spominje »vrijeme kada je dovršena standardizacija, pred sam kraj XIX. i na početku XX. stoljeća«, napominjući da »jezična standardizacija, jednom provedena, tvrdokorna je činjenica« (12) i stoga »nezahvalan je posao potirati jezičnu standardizaciju kad se jednom dogodi« (17). Svjestan je prednosti postojećeg »dobrog i valjano izgrađenog standardnog jezika« u Hrvatskoj, protiv kojeg se danas »opet i opet javljaju oni koji bi svakako htjeli da bude drukčiji nego što jest, pa žele osporiti dovršenost standardizacije [...] Jedni bi ga destabilizirali da ga onda učine hrvatskijim jer misle da takav kakav jest to nije koliko bi trebalo. Kao da to što je izrastao iz svega povijesnoga jezičnog iskustva Hrvata nije dosta hrvatstva. Istina, njegovu standardizaciju dovršila je filološka škola koju zovu hrvatskim vukovcima jer se pozivala isključivo na standardni model Vuka Karadžića, srpskoga književnojezičnog reformatora, tada u svjetskoj slavistici silno prestižan. [...] Ali je potpuno promašeno kada se zbog toga opet i opet zalijeće da bi se destabilizirala ta velika i nezamjenjiva stečevina umjesto da se ispravlja iskrivljena ideologija« (16).

Pranjковиć ne samo da neispravno pristupa pojmu standardizacije kad u nju ubraja današnje proizvoljne pokušaje vanjskih intervencija kojima je cilj destabilizirati već postojeći standard, nego pokazuje da ne zna ni osnovno svojstvo standarda. Poznato je, naime, da je jezični standard ono što je najproširenije u upotrebi i što je stoga neutralno i obično (v. npr. Katičić 2004, 8, 13). Pranjковиć, međutim, potpuno suprotno shvaća standard: iz standarda izbacuje ono što je neutralno i uobičajeno, izbacuje jezik, a uzima »izvanjske intervencije«. Dovoljno mu je da postoje »u ovom trenutku, tri različite izvanjske inter-

vincije: hrvatska, srpska i bošnjačka«, pa da u ovom trenutku već postoje i tri standardna jezika: »a rezultat su tih intervencija hrvatski, srpski i bosanski (bošnjački) standardni jezik« s perspektivom četvrtoga, crnogorskoga (184). Međutim, te izvanjske intervencije uopće nisu dio standarda, a nacionalističke želje koje se očituju u njima nisu mjerodavne za lingvistiku jer ona promatra jezičnu stvarnost. Da bi nacionalistički forsirane riječi postale dio standarda trebaju se u tolikoj mjeri proširiti u upotrebi da steknu status neutralnosti i običnosti. Za stjecanje takvog statusa moraju se prethodno osloboditi politiziranosti. A to danas nije slučaj. Kad npr. netko koristi riječ *glede*, čije uvođenje je jedan od proizvoda »izvanjskih intervencija«, onda to nije neutralno i obično i ne znači jednostavno *zbog* ili *o*, nego se time i sasvim politizirano kaže »ja podržavam hrvatski nacionalizam«. Stoga suvremene izvanjske intervencije, odnosno riječi i oblici koji se pomoću njih forsiraju u Hrvatskoj, u BiH i u Crnoj Gori nisu dio standardnog jezika i ne mogu biti razlog da se zbog njih govori o različitim standardnim jezicima, kako bi Pranjković htio. One ne mogu biti razlog, čak i ako jednom postanu dio standarda, ni zbog toga što su sasvim malobrojne naspram svega onoga što je zajedničko standardu u Hrvatskoj, BiH, Srbiji i Crnoj Gori. Jer ne može se preći preko činjenice da su štokavski za zajednički standardni jezik uzele prije 150 godina ne samo Slavonija, Hrvatska i Dalmacija, nego i Srbija, BiH i Crna Gora. Čitavo to vrijeme imaju zajednički standardni jezik, a njegovo funkcioniranje i postojanje dokazuje nadregionalna komunikacija, koja je osnovno svojstvo svakog standardnog jezika i istovremeno glavni motiv i pokretačka snaga izgradnje standardnog jezika (Daneš 1988, 1507). Pranjkovićevo shvaćanje standarda pokazuje kako se do tvrdnje o različitim standardnim jezicima može doći zaista jedino ako se zanemari višemanje čitav jezik.

Osim toga, Pranjković upotrebljava riječ *različiti* ne vodeći računa da se ta riječ koristi i kad se kaže da su prsti na ruci različiti i kad se kaže da su nebo i zemlja različiti, a pritom se radi o dva primjera s bitno drugačijom mjerom međusobne različitosti. Poziva se na *različite* izvanjske intervencije kod Hrvata, Srba, Bošnjaka, Crnogoraca kao dokaz da se radi o različitim standardnim jezicima; isto tako i na »kodifikaciju, čiji su rezultat konkretni pisani normativni priručnici (pravopis, pravogovor, normativna gramatika, normativni rječnik), a oni su također u našem slučaju različiti« (185). Međutim, bitno je u kojoj mjeri su različiti. Nije dovoljno konstatirati da razlike postoje, nego je potrebno pogledati i kolika je količina tih razlika, koliki je njihov udio naspram svega onoga što je jednako u jeziku. Treba pogledati i jesu li te razlike sistemski važne, jesu li takve da ometaju međusobnu razumljivost, sprečavaju li sporazumijevanje. Između standardnog jezika u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori postoje razlike, ali njihov udio je malen naspram svega onoga što je jednako u standardnom jeziku tih zemalja. Nadalje, radi se o sistemski nebitnim razlikama, koje ne ometaju međusobnu razumljivost, ne sprečavaju sporazumijevanje. Zbog svega toga ne može se govoriti o različitim standardnim jezicima, nego o standardnim varijantama jednog te istog standardnog jezika. Takva situacija

nije ni neobična ni nepoznata: u lingvistici se standardni jezici i klasificiraju s obzirom na to imaju li jedan jedinstveni standard pa se radi o monocentričnim standardnim jezicima kakav je slovenski ili mađarski, ili imaju standardizirane varijante koje koristi nekoliko nacija pa se radi o policentričnim jezicima kakav je engleski, njemački, srpskohrvatski (v. npr. Daneš 1988, 1507). Stoga kad Pranjковиć kaže »ako dakle različite društvene zajednice na različit način standardiziraju neki idiom, postavlja se ozbiljno metodološko pitanje po čemu to ne bi bili posebni standardni jezici« (185), zaboravlja da je to »ozbiljno metodološko pitanje« već riješeno u lingvistici.

I Pranjковиć je naučio nešto o tome pa spominje »standardnojezične varijante« (185), ali nije mu poznato što to ustvari znači niti mu je poznato »na što se misli kad se kaže da su neki standardni jezici policentrični« (187) (premda je literatura o policentričnim jezicima i standardnojezičnim varijantama zajedno s citatima iz nje navođena i u mojim prethodnim priložima diskusiji, v. III, IV, V, VI). Kao prvo, smatra da naziv standardnojezične varijante ne odgovara za našu situaciju jer varijante, po njegovom mišljenju, znače da bi hrvatski govornik trebao birati između *organizovati* i *organizirati*, a on ne bira, nego uvijek koristi *organizirati* (185). Međutim, ista situacija je i s varijantama drugih policentričnih jezika: austrijski govornik ne bira, nego koristi *Jänner* naspram govornika iz Njemačke koji za isto koristi *Januar*; tako je i u brojnim drugim primjerima: austrijski govornik koristi npr. *Matura*, *Ribisel*, *Faschiertes*, *Landeshauptmann*, dok njemački koristi *Abitur*, *Johannisbeeren*, *Hackfleisch*, *Ministerpräsident* itd. To znači da pojam varijante odgovara za našu situaciju i da Pranjковиć nije upoznat s internacionalnom definicijom tog pojma kad tvrdi suprotno.

Pranjковиć, nadalje, kaže »još je, eventualno, bilo osnove da se govori o varijantama dok se i jedna i druga standardizacija odvijala u istoj državi [...] jer se u jezičnoj politici, nekad više nekad manje, težilo zajedničkoj (ili bar dogovornoj) standardizaciji. U novonastaloj situaciji takva vrsta standardizacije uopće ne dolazi u obzir, naprosto iz praktičnih razloga, čak ni kad bi za nju bilo dobre volje« (185). Ovdje također pokazuje neupućenost u literaturu o varijantama policentričnih jezika jer u njoj piše da je za varijante tipična standardizacija u *različitim* državama (o čemu sam već govorila u III, 238; V, 180; VI, 182, 185), što je suprotno od shvaćanja I. Pranjковиća, koji misli da se varijante moraju nalaziti u istoj državi. U literaturi piše i da je srpskohrvatski naspram brojnih drugih policentričnih jezika bio jedini s varijantama unutar iste države (Ammon 1995, 46). Tako da je upravo činom nastanka različitih država postao i po tom svojstvu tipičan policentrični jezik.

Pranjковиć pokazuje neupućenost i kad tvrdi da iz praktičnih razloga »uopće ne dolazi u obzir« dogovaranje oko standardizacije među različitim državama (185). Clyne (1989, 358–359) navodi više primjera kako se različite države koje govore policentrični jezik, ako žele, dogovaraju oko normiranja jezika (dogovaranje, naravno, nije uvjet da bi se radilo o policentričnom jeziku). Jedan takav primjer je internacionalna kooperacija Nizozemske i Belgije pri uspješ-

nom sprovođenju niza zajedničkih pravopisnih reformi od 1938. god. Drugi primjer predstavljaju Indonezija, Brunej i Malezija, koji od 1986. zajednički standardiziraju pravopis i terminologiju, a »razlog zašto su odabrali pravopis i terminologiju za standardizirajuće programe o kojima se raspravlja je želja da se razmjenjuje znanje i iskustvo na akademskoj i profesionalnoj razini. [...] Ekonomičnije je razmjenjivati nego odvojeno raditi.« (Haji Omar 1992, 410). Indonezija i Malezija to čine već od 1972., kada su osnovale Jezični savjet za Indoneziju i Maleziju, a Brunej im se pridružio 1986., kada je postao i član tog savjeta. Singapur, četvrta država u kojoj se govori isti policentrični jezik, ima po vlastitom izboru status promatrača u Savjetu i primjenjuje u praksi rezultate dogovora članica Savjeta oko pravopisnih i terminoloških pitanja (ibid., 409). Takvi primjeri potvrđuju da je dogovaranje među državama i sprovođenje dogovora moguće. Nije dakle problem u praktičnim razlozima, nego u predrasudi da je svako jezično dogovaranje sa Srbima nešto samo po sebi negativno, čak i za vrijeme zajedničke države. Austrija i Njemačka se dogovaraju oko nazivlja i ujednačuju ga, a kad se kaže »jugoslavenska politika jezičnoga ujednačivanja nazivlja« (Bašić 1999, 55), to onda shvaćamo kao najgori unitarizam. Zaboravljamo da se u gore spomenutim slučajevima dogovor i ujednačavanje odvijaju između različitih nacija koje žive u različitim državama, pa koliko bi onda tek trebalo biti normalno da se pokušaju dogovoriti nacije koje žive unutar iste države, kakav je slučaj bio u Jugoslaviji. Dogovaraju se i sprovode zajedničku jezičnu politiku ne samo neke od nacija i država koje govore jedan policentrični jezik, nego i pojedine države i nacije čiji jezici dijelom čak pripadaju različitim jezičnim skupinama. Takav primjer su skandinavski ili nordijski jezici, čije međusobne razlike proizlaze dijelom iz toga što su im u podlozi različiti dijalekti, npr. kod švedskog i danskog, a dijelom iz pripadnosti drugoj jezičnoj skupini, npr. finski ne spada u germanske nego u ugrofinske jezike. Zagrebački stručnjak za te jezike D. Maček (1993, 101) opisuje kako se nordijske zemlje trude zadovoljiti uzajamni interes za što boljim međusobnim sporazumijevanjem, kako surađuju na tom planu toliko da »postoji zajednička ustanova, Nordijski jezični savjet, koji se brine o zajedničkoj jezičnoj politici. U to spada i stalna briga o kultiviranju međusobnog sporazumijevanja na nordijskim jezicima bez pribjegavanja engleskom kao međunarodnom jeziku (iako ni takve situacije nisu isključene)«. Kad već Pranjčević predlaže skandinavsku situaciju kao uzor za usporedbu (187), može se napomenuti da nasuprot skandinavskom primjeru nekakav zajednički južnoslavenski jezični savjet ne samo da ne postoji danas, nego nije postojao ni dok su Hrvati i Srbi dijelili istu državu. Novosadski dogovor je bio samo kratkotrajni korak u tom pravcu, iz kojeg je hrvatska strana vrlo brzo istupila. Danas se o Novosadskom dogovoru govori kao o nečem najgorem mogućem, kao o unitarističkom činu. Međutim, kad se pročita njegov sadržaj, vidi se da je jako vodio računa o ravnopravnosti svake od varijanti (v. tekst Novosadskog dogovora u *Pravopisu* dviju matica iz 1960.). Isticao je ravnopravnost ekavice i ijekavice, latinice i ćirilice, dvaju glavnih standardoloških središta (Zagreba i Beograda), poštivanje originalnih tekstova

pisaca, zatim da izradu pravopisa, rječnika i dr. ravnopravno oblikuju sveučilište u Zagrebu, Beogradu i Sarajevu, akademija u Zagrebu i u Beogradu, Matica hrvatska i Matica srpska te da se njihovi zajednički nacrti podnose na diskusiju društvima književnika, novinara, prosvjetnih i drugih javnih radnika. Njegov tekst potvrđuje Greenbergov zaključak (1996, 398, 415) da je upravo s Novosadskim dogovorom došlo i do formaliziranja ravnopravnosti zapadne (zagrebačke) i istočne (beogradske) varijante. Može se dodati još jedno zapažanje u vezi s Novosadskim dogovorom: uspoređujući ustave jugoslavenskih republika iz 1947. s onima iz 1963., Gröschel (2003, 19) uočava da je Srbija imala 1947. jednodijelni naziv *srpski jezik* te da je baš ona nakon Novosadskog dogovora prešla na dvodijelni naziv u ustavu iz 1963., dok je Hrvatska dvodijelni imala već u svom ustavu iz 1947. Autor smatra da je time od strane Srba »i nominalno uklonjen serbocentrizam kod standardnog jezika koji im je zajednički s Hrvatima, kako je to zahtijevao Novosadski dogovor iz 1954., prema kojem u službenoj upotrebi imena jezika uvijek treba u glotonimskom spoju navesti komponente *srpski* i *hrvatski*«.

260

Kod teme policentričnosti nastavlja se u Pranjkićevom tekstu problematične izjave i nedosljednosti. Prvo kaže »jezik nikako ne može biti policentričan« (187), a već u sljedećoj rečenici i sam opisuje na koji način jezik može biti policentričan. Pita se »na što se misli kad se kaže da su neki standardni jezici policentrični« (187), a u narednoj rečenici i sam nalazi odgovor na svoje pitanje »očito to znači da se neki jezici standardiziraju [...] na različitim mjestima«. (Usput rečeno, tog nagađanja se mogao poštediti da je pogledao u literaturu.) Tvrdi da je teorija policentričnih jezika kontradiktorna jer ako se jezik »standardizira (kodificira) na više načina i na više mjesta, po čemu onda rezultat ne bi bio različiti standardni jezici« (187). Zaboravlja da u lingvistici postoje kriteriji pomoću kojih se utvrđuje jesu li rezultat različiti standardni jezici ili jedan standardni jezik (te kriterije sam navodila u prethodnim radovima citirajući literaturu v. I, 237–238; II, 193–195, 197; III, 238–242, 251–252; V, 181, 185; VI, 183, 191). Da je bacio pogled npr. u Ammonovu knjigu (1995, 2–11), vidio bi kako lingvistička sličnost i međusobna razumljivost služe kao kriteriji za utvrđivanje radi li se o različitim standardnim jezicima ili o jednom policentričnom standardnom jeziku. Znači da u teoriji policentričnih jezika nema kontradikcije: pomoću nje se opisuju situacije kada se neki jezik standardizira (kodificira) na više mjesta i pritom postoje razlike među centrima kodifikacije, ali te razlike nisu tolike da bi se moglo govoriti o različitim standardnim jezicima. Kad Pranjkić kaže »ne radi se o jednoj standardizaciji na više mjesta, nego se radi o različitim standardizacijama« (187), prešućuje da su one kod policentričnih jezika minimalno različite i da se baš zbog toga govori o varijantama jednog standardnog jezika. Kad kaže »standardizacije čine standardne jezike standardnima« (187), opet zaboravlja da je bitno kakve su te standardizacije, kolika je razlika među njima — kad su razlike u standardizaciji neznatne, onda se radi o jednom policentričnom standardnom jeziku (citate iz literature ko-

ji pokazuju da su razlike u našem slučaju čak neznatnije nego kod drugih policentričnih jezika v. u VI, 184–185).⁴

Kao što znanstveno neutemeljno odbacuje primjenu teorije policentričnosti na srpskohrvatski jezik, tako znanstveno neutemeljno zastupa njenu primjenu »u okviru srpskoga standardnoga jezika« (185) iako tamo nije primjenjiva. Navodi »kako je nedavno srpski jezikoslovac iz BiH Miloš Okuka predložio da se o varijantama govori u okviru srpskoga standardnoga jezika, pa bi istočna varijanta bila srbijanska inačica, zapadna bi bila inačica bosanskih Srba, a južna bi bila crnogorska«, što Pranjković odobrava smatrajući da je tu »pojam varijantnosti doista prikladan« (185). Međutim, teza da je danas srpski jezik policentričan, a hrvatski monocentričan i da su varijante srpskog policentričnog jezika crnogorska, srpska i ona od bosanskih Srba, počiva ne na lingvističkim argumentima, nego na nacionalističkim. Ona ne uzima u obzir ni osnovne odrednice policentričnog jezika iz njegove definicije, ne zanima je ni jezična stvarnost, nego se ravna prema nacionalnoj pripadnosti ili državnoj pripadnosti kako bi dobila poželjni rezultat zadat aktualnom politikom. Kao prvo, jezik bosanskih Srba se tu uključuje u isti policentrični jezik jer se radi o istoj nacionalnoj pripadnosti. Međutim, nacionalna pripadnost uopće nije kriterij za uvrštavanje u isti policentrični jezik. Naprotiv, za policentrični jezik je karakteristično baš da se različite nacije služe njime, npr. engleskim se služi i američka i britanska i australska nacija, njemačkim se služi i njemačka i austrijska i švicarska nacija itd. Drugo, jezik Crnogoraca se uključuje u isti policentrični srpski jezik kao jedna od varijanata jer je Crna Gora u državnom savezu sa Srbijom. Međutim, pripadnost istoj državi nije kriterij zbog kojeg se neki idiom uključuje u neki policentrični jezik. Naprotiv, čak je tipično za policentrične jezike da se protežu u nekoliko različitih država, npr. engleski jezik se govori u različitim državama, isto vrijedi i za njemački, francuski, portugalski itd. Treće, uopće nije jasno zašto bi crnogorski prije bio varijanta srpskog nego hrvatskog ili bosanskog: Pranjković razlikuje »ekavsku« i »ijekavsku« varijantu (185), pa zašto onda ijekavski crnogorski nije dio hrvatskog ili bosanskog jezika? Isto tako, Pranjković kaže da govornici srpskog standardnog jezika govore bilo ekavski bilo ijekavski (185) — zašto onda hrvatski ne bi bio varijanta srpskog? Itd. Očito je da teza o policentričnom srpskom jeziku nema lingvističku pozadinu, koju je autor M. Okuka morao odbaciti kad se odlučio uzeti za polazište okvir zadat politikom i doći do rezultata za koji je unaprijed odredio da mora biti prilagođen tom okviru.

4 Odbacivši lingvističke kriterije i stavivši se u službu vladajuće ideologije Pranjković svojim »učenjem« da se radi o različitim standardnim jezicima daje pokriće za apartheid u BiH, gdje npr. hrvatska djeca pohađaju školu odvojeno od bošnjačke djece, a kao glavni razlog navodi se da te dvije nacije govore različitim jezicima. Ovo je još jedan primjer kako politika za ostvarivanje svojih ideoloških ciljeva traži podršku od »znanstvenika« da bi se mogla ukrašavati atributima koji se pripisuju znanosti, a to su objektivnost, nezavisnost i istina. Nažalost »znanstvenici« joj često i kad je u suprotnosti sa znanstvenim spoznajama pružaju podršku, zbog koristi ili iz uvjerenja ili jer misle da im je to obaveza (povođenje znanstvenika za politikom Benda ⁴1978 naziva izdajom intelektualaca).

Na više mjesta u tekstu Pranjković ponavlja u svoje ime ono što su već napisali drugi diskutanti i na što sam već odgovorila, npr. poput Auburgera ubacuje *srpskohrvatskoslovenački* (187), premda sam već pokazala da taj naziv nije utemeljeno uspoređivati s nazivom *srpskohrvatski* (III, 243). Osim toga, slovenski jezik je naspram srpskohrvatskog standardiziran na drugoj dijalektalnoj osnovici (kajkavskoj). Poput Grčevića inzistira na posebnosti srpskohrvatske jezične situacije (187), iako citati iz brojnih radova navodeni u mojim prethodnim priložima diskusiji dokazuju da srpskohrvatski predstavlja primjer policentričnog jezika zajedno s nizom drugih te da se stoga uopće ne radi o posebnoj jezičnoj situaciji (v. III, 238; IV, 167; V, 180–183; VI, 182–185, 187). O njoj Pranjković kaže da nikako nije usporediva ni s njemačkim ni s engleskim »već i zato što su to tzv. veliki jezici« (187). Međutim, veličina ovdje ne igra nikakvu ulogu kad svi kriteriji iz definicije policentričnog jezika pokazuju da se i kod njemačkog i kod engleskog i kod srpskohrvatskog radi o policentričnim jezicima. Zato su u zborniku posvećenom takvim jezicima koji sam već više puta citirala opisani i njemački i engleski i srpskohrvatski (Clyne 1992). U istom zborniku se vidi da među brojnim policentričnim jezicima ima i velikih i srednjih i manjih. Npr. armenski je među manjima jer ima 6 mil. govornika, dok su neki srednji podjednako veliki kao srpskohrvatski, npr. malajski s 19 mil. govornika.⁵ Pranjković navodi da se srpskohrvatski razlikuje od nekih policentričnih jezika po tome što su oni najprije duže vrijeme imali jedan standard, koji se zatim teritorijalno diferencirao (187). No o takvoj primjedbi, nekritički preuzetoj od Brozovića, već sam pokazala u VI. (193–194) citirajući Gröschela da ne utječe na činjenicu da je srpskohrvatski policentrični standardni jezik. Osim toga, Pranjković poput S. Damjanovića zaboravlja da se odgovor na pitanje je li suvremeni jezik raznih država jedan policentrični jezik dobiva isključivo tako što se promatra njegov sadašnji izgled (VI, 184). Spominjući u tom kontekstu slučaj Njemačke, Austrije i Švicarske Pranjković nije u pravu kad tvrdi (187) da je teritorijalna diferencijacija njemačkog nastala nakon stvaranja standarda — teritorijalna diferencijacija je postojala i prije nego što je njemački jezik standardiziran: npr. već u 11. st. je postojao posebni švicarski njemački pisani jezik, čije su se posebnosti u rječničkom blagu, morfologiji i drugome održale do danas (Sonderegger 1985, str. 1890–1901), a u Beču je od 13. st. korišten jedan također posebni pisani jezik (Wiesinger 1985, str. 1944–1945). I u primjeru malajskog policentričnog jezika teritorijalne diferencijacije su postojale već prije nego što su se teritoriji na kojima se taj jezik govori oformili kao države i nacije sa svojim nacionalnim varijantama (Haji Omar 1992, 403–406). Pranjković misli da je naša situacija jedinstvena po tome što su se iz komercijalnih razloga jedne novine prilagođavale varijantama i da tako nešto nema na njemačkom govornom prostoru (187), no već sam navela primjere iz Austrije, Njemačke i Švicarske kada se iz komercijalnih i dr. razloga prilagođava varijantama u pisanoj ili u govorenoj formi (VI, 192). Tamo sam pokazala i da se

5 Usputno se može navesti i podatak da među ukupno 6. 500 jezika na svijetu (Crystal 21998, 289) srpskohrvatski sa svojih 17 mil. govornika zauzima 40. mjesto po veličini.

u takvim slučajevima ne može govoriti o prevodenju na različite jezike — kako Pranjković čini u svom članku (187) — nego samo o prilagođavanju posebno-
stima druge varijante istog jezika.

Kad mu smeta postojanje drugih policentričnih jezika jer se srpskohrvatski po svim kriterijima uklapa među njih, onda želi ukinuti i druge policentrične jezike. Pa kaže: »pitanje je jesu li npr. austrijski njemački i 'njemački njemački' (švicarski njemački pogotovo) uopće isti standardni jezici. Ima posve razložnih, da ne kažem i utemeljenih mišljenja da nisu« (187). Ta mišljenja, koja bi trebala poslužiti kao znanstveni dokaz, ne potječu iz lingvističkih radova, nego se radi o usmenim izjavama neimenovanih osoba s kojima je on razgovarao. Nasuprot Pranjkovićeve rekla–kazala »znanstvene argumentacije« stoji niz publikiranih lingvističkih radova u kojima se konstatira da su spomenuti idiomi varijante jednog standardnog njemačkog jezika i navode se lingvistički dokazi za to (te radove sam već citirala u II, 195; III, 238–239; IV, 167; V, 180–181; VI, 183–185, 187). Umjesto da se drži činjeničnog stanja iza kojeg stoji i germanistika, Pranjković nudi svoja subjektivna nagađanja zamišljajući što bi danas bilo da se njemački jezik prije zvao njemačkoaustrijski (187). U tom slučaju je, kaže, siguran da bi to danas bila dva standardna jezika s dva posebna naziva (187). Prema njegovom mišljenju, dakle, nije bitan jezik, nego samo ime jezika jer smatra da bi bez mijenjanja sadržaja jezika izmjenom imena od *njemački* u *njemačkoaustrijski* nastala dva standardna jezika s odvojenim nazivima *njemački* i *austrijski*. No, radi li se tu uopće još o znanosti kad znanstveniku nije važan sadržaj objekta promatranja, nego mu je važno jedino ime?

Odlučujući kriterij kod određivanja broja standardnih jezika mu je jesu li u imenu jezika spomenute različite nacije. Ako jesu, riječ je o različitim standardnim jezicima. Tim pristupom ne samo da izokreće hijerarhiju kriterija jer gleda naziv umjesto sadržaja jezika, nego i poistovjećuje naciju s jezikom. A istovremeno kaže da je poistovjećivanje nacije s jezikom daleko iza nas i navodi primjer kako iz takvog poistovjećivanja mogu datirati neke »sulude ideje« (186).

O nazivu *srpskohrvatski* kaže »sama je S. Kordić morala posegnuti čak za *indoeuropskim* da bi pokazala kako je taj naziv slično tvoren« (188). Međutim, naziv *indoeuropski* su navodili drugi prije mene obrazlažući dvodijelni naziv *srpskohrvatski*, npr. Brozović (1988, 4). A navode ga i u najnovije vrijeme, npr. Šipka (2003, 268). Pranjković želi poništiti usporedbu s nazivom *indoeuropski* tako što zamjera kako sam »zaboravila« da taj jezik danas »uopće ne postoji« (188). No, ja to nisam zaboravila, nego to ne igra nikakvu ulogu jer i jezici koji danas više ne postoje imaju svoje ime, npr. *praslavenski*, koji kao i *indoeuropski* nema pisanih spomenika (Panzer 1991, 243). Usput rečeno, i mrtvi jezici imaju svoje ime, npr. *latinski*. Osim toga, Pranjković prešućuje da sam pored *indoeuropskog* navela i druge primjere za isti dvodijelni model imenovanja, npr. *sinitibetski*, *tunguskomandžurski* (I, 240), a ovdje mogu navesti i dodatne poput *karačajevs kobalkarski*, *čukutskokamčatski*, *tibetskoburmanski*, *nilskosaharski* itd. Ono što sam napisala ne vidi, a pripisuje mi nešto što nisam napisala: kaže

da je jedna od mojih glavnih teza da je naziv *srpskohrvatski* prikladniji od *hrvatskosrpski* »jer je bolje da kraći dio složenice bude na prvom mjestu, kao što je npr. slučaj s nazivom *indoeuropski*« (184). Teza o kratkoći ne pojavljuje se ni u jednom mom radu, a takvu tezu ne bih nikad ni napisala jer čovjek samo treba znati brojati do četiri pa da vidi kako je *indo* u *indoeuropski* jednako dugačko kao i *euro* u *euroindijski*. Zašto je od starta do danas prošireniji naziv u svijetu *srpskohrvatski*, a ne *hrvatskosrpski* može se objasniti time što je broj srpskih govornika dvostruko veći od hrvatskih, a osim toga, kako podsjeća i Herrity (²2001, 423), štokavski koji čini osnovu standardnog jezika materinski je svim Srbima, dok je kod Hrvata materinski samo onima koji nisu kajkavci ili čakavci. Redoslijed komponenata u složenici *srpskohrvatski* Hrvatima ne treba smetati jer su njena oba »sastavna dijela logički ravnopravna« (Gröschel 2001, 162). Pranjковиć, međutim, nije ravnodušan prema redoslijedu komponenata, a najodbojniji naziv mu je *srpskohrvatski*, nešto manje mrzak mu je *srpsko-hrvatski*, još manje *srpski ili hrvatski*, a *hrvatski ili srpski* mu je toliko prihvatljiv da ga je prije čak i sam upotrebljavao (188). Ali sve su to dvodijelni nazivi i zar nije onda malo smiješno i djetinjasto kad neke filologe boli naziv *srpskohrvatski* naspram drugih dvodijelnih naziva — pa svi oni znače isto. I sam Brozović je konstatirao kako svi dvodijelni nazivi znače isto te preporučio da je među njima najbolji onaj bez crtice i bez *ili* (1988, 4).

Kad Pranjковиć navodi *Rječnik hrvatskoga jezika* F. Ivekovića i I. Broza iz 1901. kao primjer jednodijelnog nazivanja jezika (188), treba imati na umu da Iveković u predgovoru rječnika piše: »Za temelj je ovoj radnji postavljen: Srpski Rječnik istumačen Njemačkim i Latinskim riječima. Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. Beč 1852«. U nastavku Iveković kaže o svom rječniku: »Ovo djelo moglo bi se zvati i *rječnik Srpskoga jezika*, i da su ga napisali Srbi, jamačno bi se tako zvalo; ali mu je [...] ime *rječnik Hrvatskoga jezika*, jer su ga spisali i na svijet izdali Hrvati. Nije se dometnulo *ili Srpskoga*, jer taj dometak ne bi zadovoljio ni jednoga Srbina a ozlovoljio bi mnoge Hrvate, a i Srbi ne bi dodali *ili Hrvatskoga*. Braća ka' i braća«. Iveković, dakle, za razliku od Pranjковиća jasno kaže da je ono što se naziva hrvatskim jezikom i ono što se naziva srpskim jezikom jedno te isto. On kaže i da je jezik nazvao *hrvatskim* samo zato da se ne bi zamjerio nekim Hrvatima. Kao jedini kriterij zašto je rječniku dao ime *hrvatski* naveo je nacionalnu pripadnost autora. Međutim, nacionalna pripadnost autora nije znanstveni kriterij za naziv jezika u rječniku: ako npr. neki Francuz napiše rječnik španjolskog jezika, neće se rječnik zbog toga zvati *Rječnik francuskog jezika*. Primjer s Ivekovićem pokazuje kako se neki autori kod imenovanja jezika u svojim radovima nisu rukovodili lingvistikom, nego sasvim nelingvističkim stvarima kao što su zamjeranje sunarodnjacima i nacionalna pripadnost autora. Kao da nije prošlo sto godina, istim nelingvističkim principom rukovodi se i današnja kroatistika. Čini se da na nju nije ostavio trag ni kompletan razvoj lingvistike u 20. stoljeću jer je ostala nesposobna da se oslobodi nacionalističkog pristupanja jeziku, što se vidi i iz sadašnjeg Pranjkovićevog odnosa prema dvodijelnom nazivu.

Pranjković želi osporiti proširenost naziva *srpskohrvatski*, ali istovremeno priznaje »izvan bivše Jugoslavije taj je naziv doduše bio najprošireniji« (188). Želi osporiti i njegovu tradiciju govoreći »taj naziv uopće nema tako respektabilno dugu tradiciju (počinje se upotrebljavati u drugoj polovici 19. stoljeća)« (188). Pritom zaboravlja da upravo od tada postoji i standardni srpskohrvatski jezik, pa je sasvim logično da se i naziv za taj standardni jezik počinje od onda koristiti. Do tog razdoblja područje Slavonije, Dalmacije i Hrvatske nije povezivao neki domaći nadregionalni jezik, što znači da je srpskohrvatski prvi takav nadregionalni jezik na spomenutom području. Budući da nadregionalnost čini neki jezik standardnim (Daneš 1988, 1507), to ujedno znači da je srpskohrvatski prvi i jedini standardni jezik na teritoriju današnje Hrvatske (ako izuzmemo latinski, koji nije slavenski jezik i koji je imao nadregionalnu funkciju širom Evrope).

Kod naziva *srpskohrvatski* Pranjković predbacuje Njemačkoj da »je tom nazivu bez sumnje najviše kumovala« (188), a zaboravlja da je zahvaljujući habsburškoj vladi hrvatska komponenta uopće ušla u dvodijelni naziv: hrvatski sabor je 1861. većinom izglasao naziv *jugoslavenski* jezik, a tek kad habsburška vlada taj naziv nije prihvatila, usvojen je na južnoslavenskim prostorima naziv u kojem je i hrvatska i srpska komponenta. Jedino njega je odobrila i habsburška vlada (v. IV, 165).

Kad Pranjković zamjera nazivu *srpskohrvatski* što nema bosansku komponentu (190), prešućuje da dvodijelna oznaka ne znači da ga čine samo imenovane dvije komponente, nego da su one rubovi jezičnog područja u koje je uključeno i ono što se nalazi između njih, što sam već također dokazala navođenjem primjera drugih dvodijelnih lingvističkih naziva u svijetu (I, 240). U opisu tog modela imenovanja pokazala sam da on stoga nikoga ne zakida, pa Pranjkovićev prigovor (184) da ne govorim ništa o zakinutosti ili nezakinutosti Bošnjaka i Crnogoraca nije utemeljen. Premda Pranjković na str. 190 priznaje da još ne postoji bosanski standardni jezik, smatra kako je u ime proročanstva da će jednom nastati već danas opravdano koristiti oznaku *bosanski jezik*. Međutim, proročanstva nemaju u lingvistici status znanstvenog argumenta bez obzira koliko netko vjerovao u njihovo ostvarivanje.

Imenovanje jezika je područje na kojem se Pranjković želi pokazati upućenim, ali ne raspolaze ni osnovnim znanjima. Tako npr. želeći dokazati neprimjerenost oznake *srpskohrvatski* kaže (187–188) da je »opravdanije hrvatsko–srpsku jezičnu situaciju uspoređivati npr. sa skandinavskom, gdje, između ostaloga, imamo slučaj da jedan narod (norveški) ima dva standardna jezika, od kojih je jedan i genetski i strukturno vrlo blizak danskome, a ipak nikom ne pada na pamet da ga zove npr. danskonorveškim, dansko–norveškim«. Kako »nikom ne pada na pamet« kad čak i u leksikonu jezika svijeta (Klose ²2001, 153) piše da se taj jezik na engleskom naziva *Dano–Norwegian*, na njemačkom *Dänisch–Norwegisch* ili *Danonorwegisch*, pa i na samom norveškom *Dansk–Norsk*? A kad Pranjković već želi usporedbu s dansko–norveškim primjerom, onda može vidjeti da je taj primjer identičan s našim jer se i srpskohrvatski na

engleskom naziva *Serbo-Croatian*, a na njemačkom *Serbisch-Kroatisch* ili *Serbokroatisch*.

Prelazeći na temu obrazovanja današnjih generacija, Pranjković kaže da izraz *srpskohrvatski* nikako ne dolazi u obzir za naziv predmeta u školi ili na studiju bilo kod nas bilo u inozemstvu jer »naziv predmeta uvijek obuhvaća i nešto što nije samo jezik (obuhvaća uvijek i proučavanje kulture i civilizacije, [...] književnosti itd.)« (190). No već u nastavku poriče i sam to svoje »uvijek« jer kaže da »s druge strane predmet može biti koncipiran u neku ruku čak i uže od samoga jezika« navodeći primjer svog odsjeka (190). Pa ako je, prema Pranjkoviću, opseg predmeta tako varijabilan i proizvoljan, zašto neki opseg ne bi bio i takav da obuhvaća ni šire od jezika ni uže od jezika, nego upravo standardni jezik.

A pitanje je i koliko je opravdano na osnovi današnjih južnoslavenskih nacionalnih granica sjeckati proučavanje kulture, civilizacije, povijesti i književnosti kad se u svijetu govori npr. o latinskoameričkoj književnosti iako se radi o raznim nacijama i o raznim jezicima, zatim, govori se o evropskoj kulturi itd. Rezovima rukovodenim nacionalnim principom koje predlaže Pranjković dobiva se nepotpuna i iskrivljena slika jer uzajamna komunikacija književnika (i drugih filologa) na južnoslavenskim prostorima je itekako postojala npr. u 20. st., čitali su se međusobno i utjecali jedni na druge. Osim toga, zašto bi se eventualne razlike u kulturi morale podudarati s današnjim nacionalnim i državnim granicama: zar nisu književnost, kultura i povijest Slavonije i Vojvodine sličnije nego kad se usporede Slavonija i Dalmacija? Nadalje, ako se želi egzaktno prilaziti povijesti, onda Josip Kozarac nije bio hrvatski pisac, kako mu anakronistički pristupa Pranjković (190), nego je bio slavonski pisac (više o shvaćanju nacionalnosti u Slavoniji u 19. st. v. VI, 181; o tome kako se proces formiranja hrvatske nacije odvijao u 19. st. v. Kessler 1981, a o tome kako je završen tek 20-ih godina 20. st. v. Kessler 1984, 151, 163). I zašto bi naziv predmeta *srpskohrvatski*, po Pranjkoviću (190), isključivao da se govori kako je Bašćanska ploča hrvatski spomenik, ili neka druga ploča istarski, slavonski, dalmatinski, crnogorski, dubrovački, bosanski, srpski itd. spomenik?

Pranjkovićevo prikazivanje Slavonije u prošlosti kao Hrvatske još je jedan primjer koji potvrđuje Clewingovo zapažanje (2001, 373) da se kod pristupa regionalnoj i nacionalnoj razini u Hrvatskoj »ni do danas nije izgradila beskonfliktna koegzistencija tih dviju razina«. Potvrda tome je i sljedeće (ibid.): »Ako se promatra npr. kako se već davno prije stjecanja hrvatskog suvereniteta 1991. često u radovima koji se bave poviješću i suvremenosti koristio novi pojmovni par sjeverne Hrvatske i južne Hrvatske (ovaj drugi po redu izraz treba zamijeniti Dalmaciju, a prvi treba očito kod povijesnih tema pomoći da se izbriše pamćenje kako je novovjekovno 'Hrvatska' do u 19. stoljeće označavalo samo jednu regiju današnje), onda je jasno da nisu malobrojni oni koji podozrivo gledaju i u dalmatinskim okolnostima još jednu potencijalnu konkurenciju lojalnosti odnosno mogućnost jednog iznutra ili izvana (iz Italije) antihrvatskog

politiziranja tog regionalnog pojma. Hrvatskoj teško pada do danas da se pomiri s vlastitom povijesnom raznovrsnošću«.

Uzrok zašto se u Njemačkoj predmet u nastavi naziva *srpskohrvatski*, Pranjković kaže da je taj što tamo nije u prvom planu standardni jezik, nego »je u prvom planu jezik kao genetska i/ili kao tipološka činjenica« (190). To, međutim, nije točno iz nekoliko razloga. S jedne strane nije točno zato što standardni jezik čine upravo njegova tipološka i genetska svojstva, pa podučavanje standardnog jezika znači podučavanje njegovih tipoloških i genetskih svojstava. S druge strane nije točno i stoga što se u Njemačkoj isključivo podučava standardni jezik, a ne npr. kajkavski ili čakavski dijalekt. Jednako je i na studiju engleskog, francuskog ili nekog drugog jezika: i tamo studenti uče isključivo standardni jezik. Sve ovo vrijedi ne samo za Njemačku nego i za druge države.

Kaže »naziv srpskohrvatski na prostorima bivše Jugoslavije niti je više primjeren stvarnosti u kojoj se živi« (190). Zaboravlja pritom samo jednu stvarnost — jezičnu. Njoj je taj naziv najprimjereniji. Kad u produžetku nastavlja »niti ima potrebe za njim« (190), također zaboravlja samo jedno mjesto gdje ta potreba postoji — lingvistiku. Kad se poziva na naziv službenog jezika u zakonskim odredbama (191), upućujem ga na svoj prethodni tekst, u kojem je pokazano da lingvistika nije dužna bez preispitivanja preuzimati nazive jezika iz zakonskih odredbi (VI, 194–198). Kad spominje naziv jezika kao školskog predmeta (191), potrebno ga je podsjetiti da politički motivirani nazivi predmeta u školama ništa ne obavezuju lingvistiku (v. i primjer Austrije u VI, 197). Tako je npr. nisu obavezivali ni kad se predmet u školama nazivao srpskohrvatskoslovenački, isto kao što je ne obavezuju ni kad se danas predmet naziva samo hrvatski. O nazivu *srpskohrvatski jezik* Pranjković tvrdi i »nema ga ni kao naziva za (standardni) jezik« (191). Međutim, u nizu radova iz čitavog svijeta objavljenih i u najnovije vrijeme, od kojih je jedan dio citiran i u mojim prilogima, koristi se taj naziv za standardni jezik. To je Pranjkovićev problem ako svoju lektiru ograničava samo na one radove koji ne koriste termin *srpskohrvatski jezik*. I u novoj enciklopediji evropskih jezika (Herrity ²2001, 422) konstatira se: »naziv 'srpskohrvatski jezik' je normalan u znanosti na Zapadu«, a piše i da »je bio proširen u bivšoj Jugoslaviji«. Jezik u Hrvatskoj i Srbiji opisuje se kao »standardne varijante« te se isto i o jeziku u BiH kaže da je »varijanta srpskohrvatskog jezika« (ibid., 34, 424). Pored lingvističkih radova naziv *srpskohrvatski jezik* koriste i sociolingvistički radovi, što je razumljivo kad i najnovija sociolingvistička enciklopedija (Pattanayak 2001, 564) konstatira da su srpski i hrvatski jedan te isti jezik, navodeći u istom kontekstu da su to i hindski i urdski, iako se gledaju kao dva različita jezika.

Pranjković kaže »Snježana Kordić odlučila je iz nekih samo njoj znanih razloga« upotrebljavati naziv *srpskohrvatski jezik* (191). Time kaže da su njemu nepoznati ti razlozi, premda ih ja non-stop navodim u svakom svom dosadašnjem prilogu u ovoj diskusiji, sada već na preko stotinu stranica. Kao da nije pročitao te priloge, a osvrće se na njih. Tvrdi (189) da taj naziv nisam koristila u Njemačkoj dok nije izišao moj udžbenik 1997. (isti izdavač u Hamburgu je

upravo objavio i drugo, neizmijenjeno izdanje tog udžbenika). Međutim, Pranjković bi morao znati — jer sam i u ovoj diskusiji već napisala (IV, 159–160) — da sam u svim svojim radovima u inozemstvu objavljenim prije udžbenika, dakle već od 1995., kontinuirano upotrebljavala dvodijelnu oznaku jezika. Kaže da dok sam radila na fakultetima u Hrvatskoj nisam koristila dvodijelnu oznaku (189). Pritom prešućuje da sam počela raditi 90-ih godina, kada u Hrvatskoj više i nije bilo moguće koristiti dvodijelnu oznaku (dokazuje sam već navela u IV, 159–160). Pa valjda se sjeća da je to otišlo toliko daleko da je čak i on osobno kao član uredništva lingvističkog časopisa izbacivao dvodijelnu oznaku iz članka pristiglom uredništvu kako bi mogao biti objavljen. (Deset godina kasnije autor tog članka u svom najnovijem radu u Njemačkoj jezik naziva *sprskohrvatskim* navodeći da »koristi termin 'srpskohrvatski' u tradicionalnom smislu, na kraju krajeva i zato da se izbjegnju nezgrapne formulacije poput 'srpski i/ili hrvatski', 'hrvatski i/ili srpski', 'hrvatski–srpski–bosanski' ili čak 'hrvatski–srpski–bosanski–crnogorski'«, Obst 2004, 212.) Ni danas mi nije poznat nijedan hrvatski lingvistički časopis koji bi pristao objaviti članak s dvodijelnom oznakom.

Tvrđi i da se u mojim tekstovima u polemici vidi »svjesno mijenjanje vlastitoga idiolekt« jer »S. Kordić piše npr. *prevazići*, što sasvim sigurno prije nije činila« (189). Zanimljivo je da Pranjković s takvom sigurnošću tvrdi nešto o mom jeziku, a da pritom očito nije pogledao moje ranije radove. Jer da ih je pogledao, vidio bi da sam tu riječ upotrebljavala već 1991. u prvom svom objavljenom članku (u zagrebačkom časopisu *Sol* 12–13, v. str. 105), a i kasnije (npr. u *Republici* 11–12, 1997, str. 225). Za mene je ona otkad pamtim normalna riječ, koju sam koristila oduvijek i koristit ću je i nadalje. Pamćenje možda izdaje Pranjkovića kad se ne sjeća da je u prvom izdanju Anićevog *Rječnika hrvatskoga jezika* 1991. godine ta riječ navedena (str. 539).⁶ Uz nju piše da se koristi u publicističkom i razgovornom stilu, što znači da je njena upotreba proširena i normalna. Pranjković bi to morao znati jer je on zajedno s M. Samardžijom urednik tog rječnika. A danas ima nešto protiv te riječi. Pitanje je tko tu ustvari mijenja svoj jezik, oni ili ja, jer u izdanju iz 1998. te riječi više nema, a kod mene je ostala i dalje. I inače, nije potrebno pročitati mnogo redaka iz novijih Pranjkovićevih tekstova da se vide elementi novogovora, dok ih u mojim tekstovima dosljedno nema. Svojim proganjanjem najnormalnijih riječi Pranjković danas poput drugih jezičnih cenzora osiromašuje svoj vlastiti jezik, ali što je još gore zahtijeva i od drugih da to isto čine.

Pristupajući jeziku tako što u njemu traži nekakve 'neispravne' riječi, Pranjković nije svjestan da su u suvremenoj lingvistici »sudovi tradicionalnih gramatičara da je upotreba ili 'ispravna' ili 'pogrešna' zamijenjeni nastojanjem da se opišu vidljive činjenice jezične upotrebe, bez vrijednosnih sudova, i da se zamijeni apsolutni pojam ispravnosti pomoću naglašavanja kontekstualne primjerenosti jezika« (Crystal ⁵2003, 112). Zaboravlja da su »lingvistička pravila po-

6 Usput rečeno, pamćenje izdaje Pranjkovića i u vezi s mojom magistarskom: mentor mi nije bio Pranjković (kako on tvrdi u svom članku), nego Vladimir Anić.

pis kako ljudi koriste jezik, a ne propis kako bi ga trebali koristiti« (Cullen 2001, 58). Premda je lingvist, potrebno ga je očito podsjetiti kako »je jako važno shvatiti da se lingvisti bave deskripcijom [opisivanjem], a ne preskripcijom [propisivanjem]« (ibid.). Kod deskriptivnosti se nastoji dati objektivan, sistematičan, precizan i obuhvatan uvid u stvarnu upotrebu jezika: »naglasak na objektivnosti, sistematičnosti itd. dovodi je [deskriptivnost] u kontrast s preskriptivnim ciljevima mnogo tradicionalnije gramatike: cilj deskriptivne lingvistike je opisati činjenice upotrebe jezika onakve kakve jesu, a ne kakve bi trebale biti prema nekom zamišljenom idealnom stanju« (Crystal ⁵2003, 133). Umjesto da opisuje jezik kakav jest, Pranjković proganja riječi kao i drugi preskriptivisti, koji »pokušavaju propisati pravila ispravnosti kako bi jezik trebalo koristiti. Navodeći kriterije poput čistoće, logičnosti, povijesti ili književne uzvišenosti preskriptivizam nastoji sačuvati imaginarne standarde« (ibid., 369). Zato se »lingvistika općenito odnosi kritički prema preskriptivnom pristupu, naglašavajući važnost deskriptivno egzaktnog istraživanja upotrebe« i zato u lingvističkom rječniku piše o terminu *preskriptivan*: »taj termin je općenito pejorativan u lingvističkom kontekstu« (ibid.).

U nedostatku lingvističkih argumenata Pranjković poseže za nizom tehnika poznatih iz tekstova prethodnih supolemičara. Jedna je iznošenje subjektivnih procjena bez ikakvih dokaza. Kaže da ovo što pišem nije znanstveno jer se znanstvenost tu često spominje (189). No, dok ja navodim niz stranih lingvističkih radova koji dokazuju znanstvenost iznesenih tvrdnji, on ne navodi nijedan koji bi je osporio. Zapaža kako se iz mojih tekstova vidi da sam o ovoj temi »iščitala doista respektabilan broj bibliografskih jedinica«, ali da usprkos tome nisam »temeljita i uvjerljiva« (189). No zašto bi njegov tekst bio temeljitiji i uvjerljiviji kad se iz njega čak ne vidi ni je li iščitao »respektabilan broj bibliografskih jedinica«? Kaže da ova tema o kojoj pišem mene uopće ne zanima jer kad bi me zanimala onda bi moje promišljanje bilo »teorijski i metodološki osmišljenije« (189). Međutim, dok ja citiram teoriju i metodologiju utvrđivanja da li se radi o jednom policentričnom standardnom jeziku, Pranjković niti je citira niti nudi neku iole znanstvenu svoju, a ipak očekuje od čitatelja da u njegovom tekstu vidi teorijsku i metodološku osmišljenost. Pranjković ne samo da bolje od mene zna što mene zanima, nego zna i što ja osjećam: kaže da ja osjećam kako sa znanstvenošću u mojim tekstovima nešto nije u redu pa je zato spominjem (189). No ja nisam iznijela osjećaje, nego dokaze da hrvatska filološka elita već godinama demagogiju i ideologiju predstavlja kao znanost, što znači da je čitatelje potrebno podsjetiti kako je svjetski priznata lingvistička teorija znanost, a kroatisti da su se od nje izolirali. Poput svojih prethodnika u polemici, Pranjković bi me htio dovesti u vezu sa srpskim jezikoslovcima (189). No oni su njegovi istomišljenici jer kao i on nazivaju jezik jednodijelnom oznakom, što i sam Pranjković zapaža (189). I u zaključku konstatira da je istog mišljenja kao srpski jezikoslovci te da isto mišljenje zastupaju i bosanski i crnogorski filolozi (191). Međutim, »lingvisti« s južnoslavenskih prostora koji tvrde da se radi o različitim jezicima i koriste jednodijelnu oznaku ne mogu svojom kvan-

titetom utjecati na znanstvenu istinu, oni je mogu samo vidjeti ili ne vidjeti ili ne željeti vidjeti. Kod određivanja što je jezik presudan je sam jezik, a ne stavovi o njemu.

Spominje da su srpski jezikoslovci prije 1991. drugačije nazivali jezik (189). No, kako su srpski jezikoslovci nazivali jezik prije, a kako danas, to nema veze sa mnom. Isto tako, sa mnom nema veze ni cijepanje ni necijepanje jezika, kako bi Pranjković htio implicirati (189). Umjesto toga u mojim tekstovima se konstatira činjenica da se radi o jednom policentričnom jeziku i da taj jezik treba imati svoje ime u znanosti kao i drugi policentrični jezici. Kad već spominje jednodijelno imenovanje jezika od strane srpskih jezikoslovaca, onda se može podsjetiti da je jedan od razloga zašto većina srpskih filologa danas naziva svoj jezik jednodijelnom oznakom to što su ih hrvatski nacionalistički filolozi proglašavali unitaristima dok nisu prestali koristiti dvodijelnu oznaku. To, naravno, nije opravdanje za odbacivanje znanstvenih kriterija. Inače, koliko se među srpskim filozovima i prije nailazilo na podržavanje zahtjeva hrvatskih filologa vidi se i iz danas prešućivanog podatka da su odmah nakon Deklaracije 1967. na godišnjoj skupštini Društva književnika Srbije četrdeset i dva srpska pisca, od kojih su neki bili i članovi Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, potpisala Prijedlog za razmatranje u kojem su podržali tekst Deklaracije (Nećak Lük 1997, 253–254). A nije istina ni da dvodijelna oznaka jezika znači unitarizam. Takvom oznakom jezika ništa se ne mijenja sadašnje stanje kada svaka država samostalno vodi svoju jezičnu politiku, dakle nijedna država ne stječe dvodijelnom oznakom pravo da se miješa u jezična pitanja druge države. Pranjković kao da ne zna značenje izraza *jezični unitarizam* kad meni pripisuje da sam gora od najžešćih jezičnih unitarista (186). Jezični unitarizam označava nasilno tjeranje ljudi da uklanjaju varijantske razlike iz svog jezika, a to su primjenjivali baš S. Babić 60-ih godina (v. II, 196) ili D. Brozović danas kad zabranjuje Hrvatima u BiH da govore malo drugačije od onoga kako im propisuju filolozi u Hrvatskoj (V, 197). Nasuprot tome, teorija policentričnih jezika i s njom u skladu korištenje naziva *srpskohrvatski jezik* ne postavlja nikakve zahtjeve pred govornike da mijenjaju jezik kojim govore, znači ne traži od njih ni da ga ujednačuju ni da ga razjednačuju.

Pranjković kaže o meni: »Njoj naime, unatoč relativnoj njezinoj mladosti, nikako ne mogu biti nepoznati razlozi zbog kojih su Hrvati, bar od stvaranja Jugoslavije nadalje, težili za tim da svoj idiom standardiziraju onako kako oni žele« (186). Ti razlozi bi dakle trebali biti srpski jezični unitarizam i jezična zakirutost Hrvata. Međutim, moram ga podsjetiti da sam proživjela četvrt stoljeća u pretdudmanovskoj Hrvatskoj i u tom razdoblju prošla kompletno školovanje, pa znam da je jezična situacija bila suprotna od one kakvu prikazuje Pranjković. Možda može svojim studentima koji su išli u osnovnu školu 90-ih godina ili neupućenim strancima pričati o jezičnom nasilju od strane Srbije iz prethodnih godina, ali meni ne može. Nijedna frustracija ondašnjih učenika vezana za jezik tokom školovanja nije imala uzrok u srpskoj, nego isključivo u puristički usmjerenoj hrvatskoj filologiji. Sve su bile posljedica sprovođenja od-

luka hrvatskih filologa, npr. stalno ispravljanje je li pravilno *ije* ili je pravilno *je*. Čak je i za studente kroatistike to predstavljalo glavni problem, kojemu su bile posvećene brojne vježbe na studiju. I u pravopisima u Hrvatskoj je vidljivo koliko je taj 'simbol hrvatstva' problem Hrvatima jer pravopis svoj opseg dobrim dijelom zahvaljuje riječima s *ije* i *je*.

Učenike se ispravljalo i zato što su puristi zabranjivali korištenje brojnih riječi npr. ne kaže se *stomak*, nego *trbuh*, ne *hiljada*, nego *tisuća*, ne *stepenice*, nego *stube*, ne *milion*, nego *milijun*. Terminologija se duplicirala jer se tražilo da se uz neophodne internacionalne termine moraju znati i riječi koje su forsirali hrvatski puristi, npr. *kvocijent* ili *količnik*, *dividend* ili *djeljenik*, *divizor* ili *djelitelj*. Kad se od svakog učenika traži da uči dvostruku terminologiju, ne čudi što je posljedica bila da najveći broj učenika nije uspio upamtiti značenje tih naziva. Slično je bilo s usvajanjem imena mjeseci: uz zaista potrebno znanje internacionalnih naziva *januar*, *februar* itd. forsirani su zbog hrvatskih purista i nazivi *siječanj*, *veljača* itd. To je imalo za posljedicu da su mnogi u Hrvatskoj prešli na brojčano nazivanje mjeseci jer se nisu snalazili u tim brojnim nazivima. I Schubert (1997, 90) primjećuje kako »pravi probleme kad se u hrvatskom umjesto svuda uobičajenih latinskih naziva za mjesece« forsiraju nazivi *siječanj*, *veljača*, *ožujak* itd.

U hrvatskim školama se išlo toliko daleko da npr. kad je neko dijete s roditeljima došlo iz ekavske sredine pa je počelo miješati ekavicu s ijekavicom, tjeralo ga se da koristi ili isključivo ekavicu ili isključivo ijekavicu i kažnjavalo ako bi ih miješalo. To pokazuje koliko se institucionalno pazilo da ne dođe do stapanja dviju varijanti. U skladu s tim su i svi udžbenici za škole u Hrvatskoj sastavljeni u Zagrebu a ne u Beogradu, i bili su pisani na hrvatskoj varijanti.

Gore navedeni primjeri potječu iz štokavske ijekavske sredine u Hrvatskoj, a kajkavcima i čakavcima je bilo neusporedivo teže. Za kanaliziranje frustracija koje su kod njih nastajale prilikom učenja ijekavske štokavice korištena je fraza da uzrok svakom jezičnom nezadovoljstvu treba tražiti kod Srba, koji navodno ne daju Hrvatima da govore hrvatski. Tako da je mnogi kajkavac ili čakavac okrivljavao Srbe što se ne može svuda u Hrvatskoj služiti kajkavskim ili čakavskim, i što mora učiti štokavski. Nije bio svjestan da su hrvatski filolozi u Zagrebu potpuno samoinicijativno odlučili da za nadregionalni jezik u Hrvatskoj ne uzmu ni kajkavski ni čakavski, nego štokavski, i to ijekavski koji im je još teži za naučiti nego ekavski.

I jedan od sudionika ove diskusije, Varaždinac M. Grčević navodi u *Vijencu* (10/212, 2002, str. 6) kao primjer srpskog jezičnog unitarizma zbog kojeg se odlučio za svoju profesiju i borbu za hrvatski jezik to što mu je za vrijeme služenja vojnog roka u JNA stariji vojnik rekao da se standardno ne kaže *gumb*, nego *dugme*. Očito Grčević nije svjestan da se kod riječi *gumb* radi o kajkavskom dijalektizmu, koji je i u Hrvatskoj dijalektizam jer je i ovdje standardno i daleko proširenije *dugme*, a ne *gumb* (inače, riječ mađarskog porijekla).

Kad Pranjković u citatu gore kaže kako su Hrvati »težili za tim da svoj idiom standardiziraju onako kako oni žele«, moram ga podsjetiti da oni nisu

težili, nego su čitavo vrijeme to slobodno sprovodili (sami su odabrali štokavsku ijekavicu, slobodno su izdavali gramatike, rječnike, udžbenike itd. na hrvatskoj varijanti). A i zašto se Pranjković poziva na sve Hrvate, kad se zna da je to što on neispravno podrazumijeva pod standardiziranjem — »izvanjske intervencije« — produkt uskog kruga ljudi, u naše doba purista, a ne težnja naroda. Poznato je da se »u mnogo slučajeva regionalna simbolika jezičnih oblika ne razvije jednostavno prirodno, nego rukovođeno od strane određenih osoba ili grupa« (Ammon 1995, 92) te da se ni »obilježja koja diferenciraju i označavaju grupu, među koja se ubrajaju nacionalne varijante, ne razvijaju prirodno, nego se u znatnoj mjeri naprave, i to najvećim dijelom ciljano, od strane osoba koje pritom imaju sasvim određene interese« (Ammon 2000, 523).

O dvostrukom objavljivanju tekstova saveznih zakona u bivšoj Jugoslaviji i na hrvatskoj i na srpskoj varijanti te izlaženju istih beogradskih novina ne samo na srpskoj nego i na hrvatskoj varijanti napisala sam kako pokazuje »da su se čak radile objektivno nepotrebne stvari samo da bi se svakoga zadovoljilo« (V, 193). Pranjković sad kaže da je to »ne samo netočno nego i krajnje cinično«, a kao dokaz navodi: beogradska *Borba* je izlazila i na hrvatskoj varijanti, a da nije, »Hrvati je ne bi htjeli čitati« (186). No što drugo te Pranjkovićeve riječi znače nego da je točna moja napomena da se nastojalo zadovoljiti Hrvate? Pa i sam piše da se to radilo jer Hrvati inače ne bi *htjeli* čitati *Borbu*, a nije napisao da je ne bi *mogli* čitati.

Ako bi netko nasuprot Pranjkovića pomislio da Hrvati ne bi *mogli* čitati beogradsku verziju *Borbe* jer mnogi možda nisu znali ćirilicu, to bi onda značilo da je u zajedničkoj državi srpska varijanta bila zakinuta i neravnopravna naspram hrvatske jer u Srbiji su svi znali i ćirilicu i latinicu, dok se u hrvatskim školama prešutno toleriralo neznanje ćiriličkog pisma. Usput rečeno, razlika u pismu ne znači da se radi o različitim jezicima: ruski tekst ostaje tekst na ruskom jeziku i ako se s ćirilice prebaci na latinicu. Prebacivanje s jednog pisma na drugo nije prevodenje, nego samo transliteriranje (»prijepis slovima druge abecede«, Klaić 1988, 1367).

Pranjković tvrdi da »tekstova pisanih 'srpskohrvatskim' jezikom uopće nema (koji bi to bili tekstovi?)« (185). Kad već tako ponosno pokazuje vlastito neznanje, potrebno ga je upoznati s tim da su tekstovi na standardnom srpskohrvatskom jeziku svi oni koji su od sredine 19. st. napisani na standardnoj štokavici, bez obzira na kojoj standardnoj varijanti, a među njima su i svi tekstovi koje je Pranjković u životu objavio (ne računajući njemačke i engleske prijevode).

Tvrdi također da kad bi objektivni kriteriji i govorili u prilog terminu *srpskohrvatski*, taj termin ne bi nikoga obavezivao (190). Međutim, zna se da u svakoj znanosti — biologiji, matematici, fizici — postojeći termini obavezuju znanstvenike iz te struke. Isto vrijedi i za lingvistiku. Pranjković, međutim, kao i prethodni sudionici u diskusiji ne pravi razliku između predstavnika lingvistike s jedne strane i naroda s druge strane (190). Kaže »zašto bi npr. itko normalan tjerao Hrvate da svoj jezik nazivaju onako kako oni ne žele« (190).

No ni u jednom mom tekstu ne piše da narod mora nazivati jezik na određen način. Naprotiv, ja sam već u više navrata napisala u ovoj diskusiji da narod može svoj idiom nazivati kako mu drago (I, 238–239; II, 197; III, 240; VI, 186). Ali pritom se ne može pozivati na nekakvo pravo jer takvo pravo ne postoji ni u jednom popisu prava u svijetu i, drugo, lingvistika nije dužna bez preispitivanja preuzeti imenovanje omiljeno u narodu. Proizvoljnost nazivanja koja vrijedi za narod ne vrijedi za lingviste. Lingvistički nazivi nisu dobiveni tako što se ispitivao stav izvornih govornika: »ispitivanje izvornih govornika očito nije rješenje jer njihovom percepcijom upravljaju nejezična razmišljanja, i to prvenstveno religijska, nacionalistička ili društvenoekonomska« (Crystal ²1998, 287).

Pranjковиć se ravna upravo prema laičkom, narodskom stavu samih govornika i kad spominje kajkavce sa Sutle i određuje kojim jezikom oni govore (186). Presudno mu je kako sami govornici procjenjuju svoj jezik. Međutim, u lingvistici je poznato da se »percipiranje jezične situacije od strane govornika ne mora podudarati sa stvarnom situacijom« (Aitchison 1992, 494). Stoga vrednovanje od strane govornika nije u lingvistici kriterij pri određivanju jezika: smatrati neki idiom »jezikom zato što ga njegovi govornici tako procjenjuju bilo bi kao npr. smatrati neki politički sistem demokratskim zato što ga njegova populacija procjenjuje takvim. Politolozi, po pravilu, ne bi bili jako sretni s takvim rješenjem. U prirodnim znanostima je još očitije nego u društvenima da ne koristi mnogo ako se slijedi mišljenje neke populacije laika. Nijedan ozbiljan biolog ne bi npr. jegulju smatrao zmijom jer je ljudi procjenjuju tako« (Ammon 1989, 31).

Pozivanje na narod Pranjkoviću treba poslužiti i kako bi odbacio međusobnu razumljivost kao kriterij. O njoj kaže da ne vidi po čemu bi imala ikakve veze sa standardnim jezicima, »a kamoli da to bude još i znanstveni kriterij, i to čak i presudan« (186). Kao da nije upoznat s lingvističkim radovima koji koriste taj kriterij (citirala sam ih u I, 237; II, 193–195; III, 241–242; V, 181; VI, 183, 191; v. i Kordić 1993, 359 ili 1994, 36) i kao da ne zna da je u znanosti o jeziku međusobna razumljivost pokazatelj stupnja jezične sličnosti i stoga nezostavan kriterij (Ammon 1989, 37). I u lingvističkoj enciklopediji (Crystal ²1998, 286) navedena je međusobna razumljivost kao lingvistički kriterij. Nasuprot međusobnoj razumljivosti, nacionalni identitet koji kod hrvatskih jezikoslovaca igra glavnu ulogu označen je u istoj enciklopediji kao nelingvistički (ibid.): »Najpoznatiji konflikti nastaju kad se kriterij nacionalnog identiteta i kriterij međusobne razumljivosti ne slažu. Kod toga je najčešća situacija da su dva varijeteta međusobno razumljiva, ali se zbog političkih i povijesnih razloga označavaju kao različiti jezici. Naprimjer kad se koristi jedino kriterij međusobne razumljivosti, postoje samo dva skandinavska jezika: kontinentalni (švedski, danski i oba standardna varijeteta norveškog) i otočni (islandski i farerski). Švedani, Danci i Norvežani mogu jedni druge više ili manje dobro razumjeti. Čim se, međutim, uzmu u obzir nelingvistički kriteriji, imamo najmanje pet jezika. Biti Norvežaninom znači govoriti norveški, biti Dancem znači govoriti danski itd. U takvim slučajevima stapa se politički identitet s jezičnim. Ima

mnogo sličnih slučajeva, kada politički, etnički, religijski, književni ili drugi identiteti forsiraju podjelu tamo gdje lingvistički postoji relativno mala razlika — hindski/urdski, bengalski/asameski, srpski/hrvatski, tvi/fante, ksosa/zulu. Suprotna situacija također je prilično česta. Tu nalazimo slučajeve kada su govoreni varijeteti međusobno *nerazumljivi*, ali se usprkos tome zbog političkih, povijesnih ili kulturnih razloga nazivaju varijetetima jednog te istog jezika«. U ovom citatu iz enciklopedije je ne samo rečeno da je međusobna razumljivost lingvistički kriterij, nego je rečeno i o skandinavskoj situaciji da su švedski, danski i oba standardna varijeteta norveškog jedan jezik. To bi Pranjković trebao imati na umu kad kaže da »je opravdanije hrvatsko–srpsku jezičnu situaciju uspoređivati npr. sa skandinavskom« (187). No, analogija između tih dviju jezičnih situacija, kako Gröschel (2001, 182) ističe, nije potpuna »jer su norveški (nynorsk) i švedski naspram danskog standardizirani svaki na drugoj dijalektalnoj osnovi«. Isto vrijedi i za Pranjkovićevu usporedbu s bugarskim i makedonskim, češkim i slovačkim itd. jer i tamo se standardizacija odvijala na različitim dijalektalnim osnovama, dok je u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori jezik standardiziran na istoj štokavskoj osnovici. Stoga u svim spomenutim slučajevima ni međusobna razumljivost ne dosežu onu razinu kakva je između govornika standardnog srpskohrvatskog jezika. Budući da sam o svemu tome pisala već u nekoliko navrata i da je to jedan od lajtmotiva u mojim tekstovima (II, 194; III, 242; IV, 167, 171; V, 180; VI, 184), Pranjkovićeva tvrdnja da »kolegica Kordić [...] od eventualnog uspoređivanja npr. sa situacijom u Skandinaviji, Makedoniji i Bugarskoj, Češkoj i Slovačkoj [...] uglavnom bježi« (184) može se okarakterizirati kao svjesno podmetanje. Spomenuti primjeri mogli bi se neki donekle, a neki jednoznačno opisati kao tzv. Ausbau–jezici, za koje je, kao što sam već navodila (V, 183), jedan od preduvjeta različita dijalektalna osnova. S obzirom da u Hrvatskoj jezik nije standardiziran na čakavskoj osnovici nego na štokavskoj, ne radi se čak ni o Ausbau–jeziku (v. i VI, 180).

Izbor različitih dijalektalnih osnovica u slučaju bugarskog i makedonskog tekao je tako da su se, kako opisuje Friedman (2003, 261–262), početkom 19. st. uobličila dva centra pismenosti na teritoriju današnje Makedonije i Bugarske, jedan tamo gdje je danas jugozapadna Makedonija, a drugi tamo gdje se danas prostire sjeveroistočna Bugarska. Odmah zatim je »sredinom devetnaestog stoljeća došlo do konflikta oko odabira dijalektalne osnove za tada nastajući bugarski književni standard. Jasno je iz napada konstantinopoljskih bugarskih novina na jezik priručnika baziran na makedonskim dijalektima da su razlike između balkanskih slavenskih dijalekata sjeveroistočne Bugarske i onih s jugozapada Makedonije bile dovoljno upadljive [...] da su mogle poslužiti — a naposljetku su i poslužile — kao osnove za odvojene književne jezike [...]. Sljedeći citat uredništva iz 1851. je ilustrativan: 'Što se tiče jezika gospodina Jordana [u zapadnoj Makedoniji], svatko može vidjeti da je toliko drugačiji od našeg pisanog i govorenog jezika da će se osobi koja ga prvi put čita učiniti ne samo nerazumljiv nego i potpuno različit'«. Friedman zaključuje da je »upravo

taj tip odbijanja pomogao da dođe do formiranja odvojene makedonske jezične« svijesti.

Pranjkovićeve riječi da su »makedonski i bugarski jezik bez sumnje dio jednoga 'dijalekatskoga kontinuuma'« (188) mogu se shvatiti kao da to područje čini jedan zaseban dijalektalni kontinuum. Budući da i Brozović ima jedan svoj zasebni dijalektalni kontinuum (srednjojužnoslavenski dijasistem, o čijoj neutemeljenosti sam govorila u V, 177), potrebno je podsjetiti da ni Pranjković ni Brozović ni bilo tko drugi ne može dijalektalne kontinuumе po svojoj volji ograničavati kako poželi: točno se zna da u Evropi postoji pet dijalektalnih kontinuumа i točno se znaju njihove granice. One su ucrtane i u lingvističkoj enciklopediji (Crystal ²1998, 25), u kojoj je vidljivo da kod tih pet kontinuumа — zapadnoromanskog, skandinavskog, sjevernoslavenskog, zapadnogermanskog i južnoslavenskog — ovaj posljednji obuhvaća čitavo južnoslavensko područje. To potvrđuje i sam Pranjković kad kaže da se na bugarsko–srpskom graničnom području dijalekti postepeno pretapaju jedan u drugi te da je isti slučaj i na kajkavskom hrvatsko–slovenskom graničnom području (186).

275

Kad Pranjković napominje da unutar jednog dijalektalnog kontinuuma može nastati više standardnih jezika (188), potrebno ga je podsjetiti da nitko nije ni tvrdio suprotno. Npr. i francuski i španjolski se nalaze unutar istog dijalektalnog kontinuuma, a to ne dovodi u pitanje posebnost francuskog i španjolskog standardnog jezika. Za osnovu svakog od njih uzet je drugi dijalekt, dok to kod standardnog jezika u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori nije bio slučaj. A da bi nastali različiti standardni jezici unutar jednog dijalektalnog kontinuuma, neophodno je da se za standardnu osnovu uzmu različiti dijalekti, što Pranjković zaboravlja.

U Pranjkovićevom tekstu nadalje piše o srpskohrvatskom: »Da je riječ o jednom standardnom jeziku, presudna je činjenica, po mišljenju S. Kordić, što sve govornike *srpskohrvatskoga* standardnog jezika povezuje izrazito visok stupanj međusobne razumljivosti« (183). No zašto ne spominje da i brojni drugi lingvisti navode međusobnu razumljivost kao osnovni kriterij, a ne samo ja, i da sam ih citirala? Ne spominje ni da međusobna razumljivost između srpskohrvatskih standardnih varijanti »nadmašuje onu između standardnih varijanti engleskog, francuskog, njemačkog ili španjolskog« (Thomas 2003, 325). Također prešućuje da sam primijenila i kriterij sistemskolingvističke (tipološke) sličnosti i kriterij iste dijalekatske osnove (genetska identičnost). I kad u nastavku navodi kao moje mišljenje da se radi o standardnojezičnim varijantama (183), također ne spominje da isto smatraju i brojni drugi lingvisti, citirani u mojim radovima. Kaže »njezini argumenti« (191), iako su moji članci sastavljeni od citata drugih lingvista, što znači da se ne radi o mojim argumentima, nego o argumentima znanosti o jeziku.

Smatra da nema smisla govoriti o međusobnoj razumljivosti »kad različiti tipovi standardizacije postanu stvarnost (kao u hrvatskom i srpskom slučaju)« (186). Zaboravlja da su različiti tipovi standardizacije stvarnost i u drugim po-

licentričnim jezicima pa se zato i radi o varijantama policentričnog jezika, a ne o monocentričnom jeziku. A o tome kako su razlike u drugim policentričnim jezicima veće nego u našem slučaju već sam pisala u VI. (184–185). Usput rečeno, različiti tipovi standardizacije su u našem slučaju bili stvarnost i u doba tzv. unitarizma: da se zaista radilo o unitarizmu, onda ne bi čitavo vrijeme postojala dva različita tipa standardizacije — ijekavski i ekavski. Budući da je kod srpskohrvatskog stalno postojalo nekoliko centara sa svojim neznatno različitim tipovima standardizacije, taj jezik i u klasifikaciji izgradnje i razvoja standardnih jezika koju navodi Daneš (1988, 1509) nije primjer monocentričnog standardnog jezika, nego je primjer policentričnog standardnog jezika: »(1) razvoj ide (a) iz jednog jedinog centra (npr. češki), ili (b) iz nekoliko paralelnih centara (npr. srpskohrvatski)«.

Pranjковиć kaže da kad bi stupanj razumljivosti bio znanstveni kriterij, onda bi se možda po toj znanstvenosti pripadnici jedne nacije morali smatrati pripadnicima druge nacije (186). Poistovjećujući tako naciju i jezik, rukovodi se logikom: ako je stupanj razumljivosti lingvistički kriterij, onda se radi o jednom jeziku, a onda možda i o jednoj naciji. Zato odbacimo razumljivost pa to neće biti isti jezik i neće biti ista nacija. Ali zašto bi se morali smatrati pripadnicima iste nacije oni koji govore isti jezik? Prema Pranjkoviću proizlazi da ako netko podsjeća kako je stupanj razumljivosti lingvistički kriterij, taj vjerojatno smatra da pripadnike jedne nacije treba pripisati drugoj naciji. Spominje i ideju da su svi štokavci Srbi (186), pa proizlazi: ako netko smatra međusobnu razumljivost lingvističkim kriterijem, onda smatra i sve štokavce Srbima. Budući da je u mojim tekstovima međusobna razumljivost navedena kao lingvistički kriterij, proizlazi da i ja možda zastupam stav kako su svi štokavci Srbi. Međutim, u mojim tekstovima je baš osporavano poistovjećivanje jezika s nacijom i navedeni su dokazi da se jezik ne mora podudarati s nacionalnom pripadnošću (IV, 162, 167; V, 192; VI, 178–182). Supolemičarima je ta nepodudarnost jezika i nacije nepojmljiva jer oni kao i sada Pranjković misle da ako postoji hrvatska nacija mora postojati i hrvatski jezik, odnosno da s policentričnim standardnim srpskohrvatskim jezikom ne može postojati ni hrvatska nacija ni hrvatska država.

Oni pristupaju naciji kao da je napravljena na objektivnim i stvarnim temeljima, premda takvi temelji ni kod jedne nacije ne postoje i premda je »odavno s pravom prevladano shvaćanje o postojanju navodno 'objektivnih' kriterija za određivanje neke nacije« (Clewing 2001, 394). Greenfeld (2001, 663–664) pokazuje da je pogrešno tvrditi kako se nacija zasniva na objektivnim i stvarnim činiocima — na zajedničkom jeziku, na zajedničkom teritoriju koji čini prirodnu cjelinu ili na zajedničkoj religiji. Stoga npr. srpski filolozi koji se pozivaju na jezik kako bi tvrdili da svi štokavci čine jednu srpsku naciju nemaju znanstvenu podlogu za svoju tvrdnju jer »ne postoji jedan prema jedan podudaranje između jezika i nacije, kakvo bi nužno moralo postojati kad bi jezik bio odrednica nacije. Naprotiv, očiti su suprotni primjeri: Švicarska, u kojoj nekoliko jezičnih grupa — francuska, njemačka, talijanska, romanska — izričito tvrdi da

imaju isti nacionalni identitet, zatim primjer američke nacije, koja dijeli jezik s Velikom Britanijom« (ibid.). Kod Švicarske se može podsjetiti da velika većina Švicaraca zna samo jedan od nabrojanih jezika: »većina Švicaraca odrasta jednojezično i živi u jednojezičnoj sredini; u slučaju Švicarske radi se o višejezičnosti društva, a ne o individualnom bilingvizmu« (Koller 2000, 575). Statistički podaci pokazuju da 84% stanovnika Švicarske sebe nacionalno smatra Švicarcima a samo 2% Nijemcima iako je njemački materinski jezik 64% Švicaraca (*Hrvatski almanah 1998./99.*, str. 398).

Greenfeld (2001, 663–664) nastavlja kako nemaju pravo ni oni koji religiju smatraju objektivnim kriterijem nacije jer kako onda da pet glavnih religija dijele stotine službeno priznatih nacija i onih koje žele to postati — religijom se ne može objasniti tolika raznovrsnost nacija. Ni pozivanje na tisućljetnu državu ili na povijesne teritorije ne može služiti kao kriterij za nacionalnost: »veza između stvaranja države, centralizacije, i čak teritorija s jedne strane i nacionalnog identiteta s druge strane je jednako nepredvidljiva i neregularna kao i između nacionalnosti i jezika« (ibid.). Stoga Greenfeld zaključuje kako kod teorija koje pokušavaju naći činioce nastanka nacije »jednako malo dokaza ima za teoriju geopolitičkog tipa kao i za onu etničkog ili, pogotovo, jezičnog tipa«. Očito je da »ne postoje objektivni temelji za nacionalnost. Empirijsko istraživanje otkriva da su sve nacije — kao nacije — umjetne konstrukcije«. Dok je jezik univerzalno svojstvo svih ljudskih načina grupiranja, »nacionalni identitet je povijesno ograničena, nova pojava i ne može se objasniti dovodenjem u vezu s takvim univerzalnim svojstvima«. Zato nisu u pravu ni srpski filolozi koji misle da zbog zajedničkog jezika mora i nacija biti zajednička, ni hrvatski i bošnjački filolozi koji misle da zbog posebne nacije mora i jezik biti poseban. Sve njih treba podsjetiti da je »ideja o jeziku kao činiocu nacije, dakle, mit te kao svaki mit pokazuje više što su njegovi kreatori pokušavali vidjeti u stvarnosti, nego što je u njoj zaista bilo za vidjeti« (ibid.).

Neutemeljeno je i jezik povezivati s državom jer »veza između države i jezika nije nužna u smislu uzajamnog poklapanja ili podudaranja« (Weisgerber 1990, 61). Činjenica je da »jezične granice i državne granice nisu u Evropi nikada bile sinhronizirane i nisu to ni danas« (Haarmann 1975, 81). Štoviše, »potpuno sinhroniziranje jezičnih granica, nacionalnih granica i državnih granica može biti samo utopija« (ibid., 83).

Kao što navedeni citati pokazuju, spoznaje o nepodudaranju jezika s nacijom ili s državom nisu nove u lingvistici. Odavno je poznata i policentričnost jezika, a dobro se znaju i lingvistički kriteriji za utvrđivanje da li se radi o jednom ili o nekoliko standardnih jezika. Dok se lingvistika u svijetu razvija polazeći od već postojećih spoznaja, kroatistika se autistički zatvorila u svojim nacionalnim granicama, pokušavajući sve većim povlačenjem u sebe i sve većim gubljenjem kontakta s ostatkom svijeta sačuvati iluziju o zasebnosti svog nacionalnog jezika. Pranjkovićev tekst je primjer stanja u kakvom se nalazi današnja kroatistika: želi pokazati upućenost, ali pritom zazire od uvida u strane lingvističke radove; nastupa u ime lingvistike, ali bježi od svakog lingvističkog

kriterija; govori o standardnom jeziku, ali istovremeno izbacuje iz njega jezik. Kroatistiku s takvim svojstvima više nema osnove smatrati znanstvenom disciplinom. Premda kod nas takvo stanje vlada već desetljećima, njega ipak ne bi trebalo biti nemoguće prevladati. Jer kad nacionalistička ideologija želi jedno, a istina na koju ukazuje znanost je drugo, izbor između tih dviju opcija znanstveniku ne bi smio pasti teško ako ima na umu da odbacivanjem istine ujedno odbacuje i sebe kao znanstvenika: »tko si dozvoli — bez obzira zbog kakvih razloga: patriotskih, političkih, religijskih ili čak moralnih — da i u najmanjoj mjeri krivotvori istinu, njegovo ime se mora izbrisati s liste znanosti« (Pâris, iz Benda ⁴1978, 80).

Popis citiranih radova:

- Aitchison, J. (1992), »Assessing Language Status: Some Problems«, U. Ammon/M. Hellinger (ur.), *Status Change of Languages*, Berlin/New York, str. 487–495.
- Aitchison, J. (³2001), *Language change: progress or decay?*, Cambridge.
- Alexander, R. (2000), *In Honor of Diversity: The Linguistic Resources of the Balkans*, Columbus.
- Ammon, U. (1989), »Towards a Descriptive Framework for the Status/Function (Social Position) of a Language within a Country«, U. Ammon (ur.), *Status and Function of Languages and Language Varieties*, Berlin/New York, str. 21–106.
- Ammon, U. (1995), *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietäten*, Berlin/New York.
- Ammon, U. (2000), »Sprache — Nation und die Plurilingualität des Deutschen«, A. Gardt (ur.), *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*, Berlin/New York, str. 509–524.
- Anić, V. (1991), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Bašić, N. (1999), »Sport i šport u hrvatskome«, *Jezik* 47/2, str. 52–62.
- Benda, J. (⁴1978), *Der Verrat der Intellektuellen*, München/Wien.
- Brozović, D./Ivić, P. (1988), *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb.
- Clewing, K. (2001), *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München.
- Clyne, M. (1989), »Pluricentricity: National Variety«, U. Ammon (ur.), *Status and Function of Languages and Language Varieties*, Berlin/New York, str. 357–371.
- Clyne, M. (ur.) (1992), *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*, Berlin/New York.
- Crystal, D. (²1998), *The Cambridge encyclopedia of language*, Cambridge.
- Crystal, D. (⁵2003), *A dictionary of linguistics and phonetics*, Oxford.
- Cullen, C. (2001), »Prescriptive and Descriptive Grammar«, R. Mesthrie (ur.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Amsterdam i dr., str. 58–59.
- Daneš, F. (1988), »Herausbildung und Reform von Standardsprachen«, U. Ammon/N. Dittmar/K. Mattheier (ur.), *Sociolinguistics / Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, Berlin/New York, str. 1506–1516.
- Friedman, V. A. (2003), »Language in Macedonia as an Identity Construction Site«, B. Joseph/J. DeStefano/N. Jacobs/I. Lehiste (ur.), *When Languages Collide: Perspectives on Language Conflict, Language Competition, and Language Coexistence*, Columbus, str. 257–295.

- Greenberg, R. (1996), »The Politics of Dialects Among Serbs, Croats, and Muslims in the Former Yugoslavia«, *East European Politics and Societies* 10/3, str. 393–415.
- Greenfeld, L. (2001), »Nationalism and Language«, R. Mesthrie (ur.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Amsterdam i dr., str. 662–669.
- Gröschel, B. (2001), »Bosnisch oder Bosniakisch? Zur glottonymischen, sprachpolitischen und sprachenrechtlichen Fragmentierung des Serbokroatischen«, U. H. Waßner (ur.), *Lingua et linguae. Festschrift für Clemens-Peter Herbermann zum 60. Geburtstag*, Aachen, str. 159–188.
- Gröschel, B. (2003), »Postjugoslavische Amtssprachenregelungen — Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen?«, *Srpski jezik* 8/1–2 (u tisku).
- Haarmann, H. (1975), *Soziologie und Politik der Sprachen Europas*, München.
- Haji Omar, A. (1992), »Malay as a pluricentric language«, M. Clyne (ur.), *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*, Berlin/New York, str. 401–419.
- Herrity, P. (2001), »Bosnian«; »Serbo-Croat«, G. Price (ur.), *Encyclopedia of the languages of Europe*, Oxford, str. 34, 422–430.
- Iveković, F./Broz, I. (1901), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Katičić, R. (2004), »Hrvatski jezični standard«, *Forum* 43/1–3, str. 5–18.
- Kessler, W. (1981), *Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, München.
- Kessler, W. (1984), »Programme und Politik der nationalen Integration in den kroatischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts«, K. –D. Grothusen (ur.), *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart*, Göttingen, str. 151–163.
- Klaić, B. (1988), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- Klose, A. (2001), *Sprachen der Welt. Ein weltweiter Index der Sprachfamilien, Einzelsprachen und Dialekte, mit Angabe der Synonyma und fremdsprachigen Äquivalente*, München.
- Koller, W. (2000), »Nation und Sprache in der Schweiz«, A. Gardt (ur.), *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*, Berlin/New York, str. 563–607.
- Kordić, S. (2003), »Glottonim srbohrvaški jezik glede na srbski, hrvaški, bosanski, črnogorski«, *Slavistična revija* 51/3, str. 355–364.
- Kordić, S. (2004), »Le serbo-croate aujourd'hui: entre aspirations politiques et faits linguistiques«, *Revue des études slaves* 75/1, str. 31–43.
- Lewandowski, T. (1990), *Linguistisches Wörterbuch*, Heidelberg/Wiesbaden.
- Maček, D. (1993), »Mali jezici u drugim malim kulturama. Primjer nordijskih jezika«, M. Andrijašević/Y. Vrhovac (ur.), *Trenutak sadašnjosti u učenju jezika*, Zagreb, str. 99–102.
- Nećak Lük, A. (1997), »Language Planning Issues in a Yugoslav Context«, W. Wölck/A. de Houwer (ur.), *Recent studies in contact linguistics*, Bonn, str. 248–255.
- Obst, U. (2004), »Zum genitivus qualitatis und zu alternativen Möglichkeiten in den drei 'Buddenbrooks'-Übersetzungen aus dem kroatischen und serbischen Sprachgebiet«, M. Okuka/U. Schweier (ur.), *Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*, München, str. 211–225.
- Panzer, B. (1991), *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte*, Frankfurt am Main i dr.
- Pattanayak, D. P. (2001), »Language Conflict«, R. Mesthrie (ur.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Amsterdam i dr., str. 563–567.
- Pranjeković, I. (1997), *Jezikoslovna sporenja*, Zagreb.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (1960), Matica hrvatska i Matica srpska, Zagreb/Novi Sad.

- Samardžija, M. (1997), *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb.
- Schubert, G. (1997), »Einzelaspekte neuer Mehrsprachigkeit im ehemaligen Jugoslawien«, *Sociolinguistica* 11, str. 83–93.
- Sonderegger, S. (1985), »Die Entwicklung des Verhältnisses von Standardsprache und Mundarten in der deutschen Schweiz«, W. Besch/O. Reichmann/S. Sonderegger (ur.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, Berlin/New York, str. 1873–1939.
- Šipka, M. (2003), »Jezik Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca — problemi klasifikacije i nominacije idioma«, G. Neweklowsky (ur.), *Bosanski — hrvatski — srpski. Medunarodni skup »Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca«*, Wien, str. 255–282.
- Thomas, P. -L. (2003), »Le serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe): de l'étude d'une langue à l'identité des langues«, *Revue des études slaves* 74/2–3, str. 311–325.
- Valdman, A. (1990), »Language planning in diglossic situations: Two case studies«, B. Spillner (ur.), *Sprache und Politik*, Frankfurt am Main i dr., str. 22–39.
- Weisgerber, B. (1990), »Politische Modelle für das Zusammenleben verschiedensprachiger Volksgruppen (Nationalitäten, Minderheiten) in europäischen Staaten«, B. Spillner (ur.), *Sprache und Politik*, Frankfurt am Main i dr., str. 60–63.
- Wiesinger, P. (1985), »Die Entwicklung des Verhältnisses von Mundart und Standardsprache in Österreich«, W. Besch/O. Reichmann/S. Sonderegger (ur.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, Berlin/New York, str. 1939–1949.